

Tomasz Duda, tomasz.duda@usz.edu.pl

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Nauk o Ziemi, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Turystyki

Zrównoważona turystyka kulturowa na obszarach przyrodniczo cennych. Studium przypadku Drawieńskiego Parku Narodowego

Słowa kluczowe: turystyka kulturowo-przyrodnicza, przestrzeń turystyczna, obszary chronione, Drawieński Park Narodowy, Pomorze Zachodnie

Abstrakt

Znaczenie środowiska przyrodniczego oraz jego rola jako czynnika odpowiedzialnego za kształtowanie krajobrazu kulturowego i przestrzeni turystycznej regionu, od wielu lat stanowią przedmiot dyskusji naukowych i są szeroko opisywane zarówno w polskiej, jak i światowej literaturze tematu. Czy może jednak zaistnieć sytuacja odwrotna, kiedy to turystyka kulturowa w pewny sposób kształtuje obszar przyrodniczo cenny, np. podlegający jednej z usankcjonowanych prawnie form ochrony? Czy odpowiednio ukierunkowany i zarządzany ruch turystyki kulturowej może zostać wykorzystany w służbie ochrony i zachowania cennych walorów przyrodniczych miejsca?

Przyrodnicze obszary chronione (parki narodowe czy krajobrazowe, rezerваты itd.) coraz częściej borykają się z problemem zmasowanego i niekiedy wymykającego się spod kontroli ruchu turystycznego. Zjawisko *overtourism*, znane i opisywane do tej pory głównie w przestrzeni miejskiej, zaczyna pojawiać się również w regionach uważanych do tej pory za strefy ciszy i wypoczynku. Od kilku lat zjawisko obserwowane jest również na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego, położonego na pograniczu województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. Przyczyniła się do tego głównie ogromna popularność turystyki kajakowej, która zdeterminowała niemal całkowity ruch turystyczny na tym terenie. Wprowadzone limity oraz opłaty za spływ po terenie parku nie przyniosły znaczących zmian i założonych rezultatów.

Obszar Drawieńskiego Parku Narodowego (DPN) to nie tylko malownicze doliny Drawy, Płocicznej i Korytnicy wraz z otaczającymi je zwartymi kompleksami leśnymi, z cennym starodrzewem i bogactwem faunistycznym. To również unikatowe połączenie wielowiekowej działalności człowieka na tych terenach, w dużej mierze związanej z funkcjonowaniem tradycyjnych zawodów związanych głównie z gospodarką leśną. Zachowane elementy tego dziedzictwa, jak również unikalne w skali kraju założenia osadnicze wraz z zabudową, stanowią doskonałą podstawę do kreowania produktów i szlaków turystyki kulturowej. Przemyślana i zrównoważona oferta turystyki kulturowej (m.in. powstanie ekomuzeum), a także stworzenie tematycznej trasy turystycznej w oparciu o istniejące szlaki i zachowane obiekty lokalnego dziedzictwa kulturowego, zaczynają przekładać się na dywersyfikację ruchu turystycznego, a tym samym „odciążenie” przestrzeni turystycznej doliny Drawy.

Wprowadzenie

Znaczenie środowiska przyrodniczego oraz jego rola jako czynnika odpowiedzialnego za kształtowanie krajobrazu kulturowego i przestrzeni turystycznej regionu, od wielu lat stanowią przedmiot dyskusji naukowych i są szeroko opisywane zarówno w polskiej, jak i światowej literaturze tematu. Z jednej strony połączenie elementów krajobrazu naturalnego i walorów o charakterze społeczno-kulturowym wydaje się oczywiste i trudno wyobrazić sobie atrakcyjność turystyczną jakiegokolwiek miejsca bez udziału któregośkolwiek z powyższych aspektów. Z drugiej strony często jednak obserwuje się niedocenianie lub

nawet pomijanie walorów przyrodniczych w kreowaniu regionalnego lub lokalnego ruchu turystycznego i traktowanie ich jako tła dla turystyki krajoznawczej. Składa się na to wiele przyczyn i nie jest intencją autora ani celem niniejszej publikacji ich szczegółowa analiza. Warto jednak wskazać na kilka z nich, istotnych z punktu widzenia zasadności przedstawionych tutaj badań. Są to przede wszystkim brak (lub bardzo słaby rozwój) współpracy pomiędzy zarządcami obszarów przyrodniczo cennych (m.in. parków narodowych, rezerwatów lub innych form ochrony przyrody) a branżą turystyczną, jak również niski poziom organizacyjny nielicznych produktów turystycznych bazujących na symbiozie walorów naturalnych i kulturowych [za: Mikos v. Rohrscheidt 2016a, s. 205-207]. Do tego dochodzi również stosunkowo słaba popularyzacja krajobrazów kulturowych oraz brak podstawowej wiedzy w ich interpretacji [m.in.: WTO *Indicators of Sustainable Development...* 2004, s. 52-54, 152-155].

Jednymi z podstawowych determinantów funkcjonowania obszarów chronionych oraz innych obiektów przyrodniczo cennych jest ich autentyczność, unikatowość oraz doskonałe współistnienie z otaczającym krajobrazem. O ich znaczeniu świadczą zatem nie tylko liczba występujących cennych gatunków florystycznych i faunistycznych, czy ukształtowanie terenu (niezależnie od jego genezy), ale również stopień antropopresji i charakter relacji pomiędzy działalnością człowieka a otoczeniem. W wielu bowiem przypadkach planowana i kontrolowana ingerencja człowieka (np. wypas zwierząt, sianokosy) przyczynia się do zachowania oryginalnego charakteru obszaru chronionego, zwiększając tym samym jego atrakcyjność turystyczną. O ile jednak łatwiej jest przeprowadzić taką działalność na terenach parków krajobrazowych lub innych form ochrony przyrody (np. obszarach chronionego krajobrazu, użytkach ekologicznych czy nawet Natura 2000), które są wręcz predysponowane do rozwoju turystyki kulturowo-przyrodniczej¹ [Spychała 2016, s.211], o tyle restrykcyjne przepisy dotyczące parków narodowych i rezerwatów mocno ograniczają tego typu aktywności. Istnieją jednak przykłady takich obszarów, gdzie gospodarka człowieka miała decydujący wpływ na ich charakter i determinowała rozwój krajobrazu. Sytuacja taka występuje m.in. w Drawieńskim Parku Narodowym i jego otulinie. Wielowiekowa działalność człowieka na tych terenach, połączona z funkcjonowaniem tradycyjnych zawodów związanych z gospodarką leśną, przyczyniły się do wykształcenia unikatowej przestrzeni, niezwykle cennej w kontekście rozwoju atrakcyjności turystycznej miejsca.

Znalezienie wspólnego mianownika dla czynników naturalnych i antropogenicznych na obszarach wyższych form ochrony przyrody w Polsce ciągle należy jeszcze rozpatrywać bardziej w kategoriach wyzwań aniżeli standardów. Nie można jednak kompleksowo analizować systemów przyrodniczych pomijając wzajemne interakcje z historyczną i współczesną gospodarką człowieka na ich obszarze lub w bezpośrednim sąsiedztwie. Funkcjonalne powiązanie ze sobą elementów krajobrazu przyrodniczego i kulturowego pozwala bowiem na szersze spektrum możliwości działań na rzecz ochrony przyrody, co jest jednym z nadrzędnych celów funkcjonowania parku narodowego [Thomas L., Middleton J. 2003, s. 79; Gawroński K. 2010, s. 20-21; Myczkowski Z. 2008, s. 326-329; Raszka B. i in. 2016, s.319-321]. Rozwój turystyki kulturowej na obszarach współdzielenia antropogenicznych i naturalnych elementów krajobrazu stanowi zatem jeden z dywersyfikantów aktywności turystycznej na obszarach chronionych. Jej zrównoważony charakter i odpowiednio ukierunkowany i zarządzany ruch turystyczny może zostać

¹ Zastosowane w niniejszej publikacji pojęcie turystyki kulturowo-przyrodniczej nawiązuje do sformułowanego przez A. Mikosa von Rohrscheidta [2010, s. 155] określenie turystyki, w której główny cel wyjazdu stanowią naturalne walory środowiska, a motywacją uczestników jest spotkanie z chronionym lub organizowanym przez człowieka dziedzictwem naturalnym albo powiększenie wiedzy o świecie otaczającym. Jednocześnie autor artykułu rozszerza (lub precyzuje) nieco pojmowanie tego pojęcia włączając w definicję cele edukacyjne tej formy turystyki związane z kształtowaniem przez człowieka krajobrazu naturalnego, którego elementy wynikają również z prowadzonej przez człowieka działalności na danym obszarze (np. działalność hydrotechniczna, budowa dróg itp.).

wykorzystany w służbie ochrony i zachowania cennych walorów przyrodniczych miejsca, jakim to miejsce w Drawieńskim Parku Narodowym.

Cel i metodyka pracy

Głównym celem niniejszego artykułu jest ukazanie nowej roli, jaką turystyka kulturowa odgrywa w procesie różnicowania aktywności turystycznej i zmian kierunków głównych strumieni turystycznych na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego i jego otuliny. Ogromna popularność turystyki kajakowej, która niemal całkowicie zdominowała ruch turystyczny w DPN, przyczyniła się do widocznej degradacji naturalnych walorów miejsca i silnie skanalizowała aktywność turystyczną na terenie parku. Dzięki poszerzeniu oferty turystycznej i podjęciu odważnych kroków zmierzających do zmian w postrzeganiu tych niezwykle cennych pod względem przyrodniczym terenów, rozpoczął się długi proces budowy nowych markowych produktów turystycznych parku bazujących w dużej mierze na walorach kulturowych regionu.

Przedstawiona publikacja, w zamierzeniach autora, ma również przynieść odpowiedzi na dwa podstawowe pytania badawcze: czy turystyka kulturowa w jakimś stopniu kształtuje przestrzeń turystyczną rozwijającą się w warunkach rygoru obszaru chronionego oraz czy odpowiednio ukierunkowany i zarządzany ruch turystyki kulturowej może zostać wykorzystane w służbie ochrony i zachowania cennych walorów przyrodniczych miejsca?

Na potrzeby realizacji założonego celu zastosowano metodę analizy studium przypadku wykorzystującą m.in. badania ankietowe, przeprowadzone przez autora wśród uczestników wyjazdów turystyki kulturowej na tereny DPN oraz turystów eksplorujących park, jak również wywiady eksperckie osobami odpowiedzialnymi za kształtowanie przestrzeni turystycznej regionu. Badaniami ankietowymi, prowadzonymi dwuetapowo (w dwóch sezonach letnich – w czerwcu 2014 r. i czerwcu 2018 r.), objęta została grupa 300 osób, będących uczestnikami kilkunastu kulturowych wycieczek tematycznych po terenie DPN, a także turystów indywidualnych eksplorujących park. Dobór respondentów obejmował również ich pochodzenie – 150 osób stanowiło próbę turystów przyjezdnych, spoza najbliższych okolic DPN, a kolejne 150 byli to mieszkańcy Drawna i okolicznych miejscowości, w tym znajdujących się w obrębie otuliny parku narodowego. Dodatkowo, autor przeprowadził pięć wywiadów eksperckich z pracownikami dyrekcji DPN, Lokalnej Organizacji Turystycznej oraz certyfikowanymi przewodnikami turystycznymi po terenie parku i jego najbliższych okolicach. Założeniem autora, dwuetapowa analiza postrzegania atrakcyjności turystycznej parku i ocena jego postrzegania wśród odwiedzających, pozwoli na wskazanie zmian, jakie zaszły na przestrzeni czterech lat w kontekście świadomego, bardziej zrównoważonego użytkowania przestrzeni turystycznej badanego obszaru.

Drawieński Park Narodowy – dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe pogranicza Pomorza i Wielkopolski

Tereny północno-zachodniej Polski należą, obok pasa gór i pogórzy, do najbardziej zróżnicowanych krajobrazowo regionów naszego kraju. Różnorodne i dobrze zachowane formy terenu zostały tu ukształtowane przed kilkunastoma tysiącami lat podczas końcowej fazy ostatniego zlodowacenia [m.in. Borówka 2002, s. 48-49; Duda 2010, s. 95]. Wykształciły się wówczas m.in. wyraźnie zaznaczone w terenie pagóry morenowe i rozległe obszary piaszczystych równin sandrowych porośniętych zwartymi kompleksami leśnymi i porożcinanych licznymi dolinami rzek. Obiektem zainteresowania badawczego niniejszej publikacji jest obszar Równiny Drawskiej, stanowiącej część rozległego mezoregionu Pojezierzy Południowopomorskich [Kondracki 1998, s. 80]. Dużą część jego powierzchni

stanowią tereny Puszczy Drawskiej rozciągającej się wzdłuż malowniczej doliny Drawy – jednej z najdłuższych i najciekawszych rzek Pomorza Zachodniego.

Centralną część Równy, ze względu na jej unikalne i cenne walory przyrodnicze i krajobrazowe, objęto szczególną formą ochrony, powołując w 1990 roku Drawieński Park Narodowy. Chroni on najcenniejsze fragmenty puszczy wraz z częścią dolin Drawy i uchodzącej do niej Płocicznej. Rzeki te na terenie parku niezwykle silnie meandrują, tworząc miejscami głębokie wąwozy oraz strome, sięgające do 40-50 metrów klify. Płociczna, w jej dolnym odcinku posiada charakter rzeki górskiej o bardzo bystrym nurcie, kamienisto-żwirowym dnie i krystalicznie czystej wodzie, co znacząco podnosi atrakcyjność turystyczną tego miejsca. Drawa natomiast należy do najlepiej i najpiękniej rozwiniętych rzek meanrujących w Polsce. Wije się na długości ponad 180 km, a po minięciu terenu DPN uchodzi do szerokiej Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i wpada do Noteci. Bogactwem Drawieńskiego Parku Narodowego, oprócz cennych walorów samej rzeki, są liczne jeziora o zróżnicowanej genezie i wielkości, jak na przykład rynnowe jezioro Ostrowieckie, morenowe Dubie czy wytopiskowe tzw. głodne jeziora. Na stosunkowo niewielkiej powierzchni², różnorodność form rzeźby terenu oraz bogactwo siedlisk przyrodniczych stwarzają zatem możliwości bytowania wielu gatunkom roślin i zwierząt, w tym również rzadkim i zagrożonym wyginięciem [Hołubczat 2010, s. 14].

Polodowcowy, młodogłacialny krajobraz DPN i jego otuliny wyróżnia nie tylko bogactwo form terenu, często dobrze zachowanych o wyróżniających się, wręcz podręcznikowych cechach fizjonomicznych lub geologicznych, ale również obecnością licznych gładów narzutowych, z których część należy do największych tego typu w Polsce (np.: Wydrzy Gład, Diabelski Kamień w Grabowym Jarze). Bogate zasoby materiału skalnego przywleczonego przez lądolód z terenów Skandynawii i dna dzisiejszego Bałtyku, od wieków wykorzystywane były przez lokalne społeczności do budowy dróg, zagród czy budynków mieszkalnych i gospodarczych.

Nagromadzenie wyjątkowych walorów przyrody nieożywionej (tab. 1), jak również specyficzny mikroklimat miejsca, na który największy wpływ miały ukształtowanie powierzchni i obecność rozległych ekosystemów leśnych Puszczy Drawskiej, przyczyniły się do rozwoju cennego biotopu cechującego się m.in. jednym z najmniejszych współczynników zanieczyszczenia w kraju [m.in. Janicka, Zyska 2002, s. 327-328]. Brak jest również zanieczyszczenia światłem, a okolice wsi Zatomek uznawane są za najbardziej zaciemnione regiony Polski. Tutaj każdego roku organizowany jest z tego względu Ogólnopolski Zlot Miłośników Astronomii połączony z obserwacjami nocnego nieba.

Tab. 1. Zestawienie najważniejszych walorów przyrodniczych (przyrody nieożywionej) Drawieńskiego Parku Narodowego i jego otuliny, wykorzystywanych turystycznie i stanowiących elementy dziedzictwa przyrodniczego regionu

Lp.	Nazwa miejsca/obiektu	Krótki opis
1	Dolina Drawy	Dolina meandrującej rzeki, głęboko wcinająca się w piaski i żwiry rozległego stożka sandrowego. Wysokie skarpy doliny wznoszą się miejscami do 50-60 m ponad poziom doliny. Rzeka miejscami przybiera charakter górskiego potoku o kamienistym dnie i bystrym nurcie;
2	Dolina Płocicznej	Dolina lewego dopływu Drawy. Podobnie jak Drawa wije się licznymi meandrami założonymi w piaszczystych osadach sandrowych. Jeden z najbardziej malowniczych fragmentów DPN;
3	Jezioro Ostrowieckie	Największe i najbardziej interesujące pod względem genezy jezioro rynnowe na terenie DPN. Wokół jeziora zachowały się liczne i unikatowe formy polodowcowe, jak również występują stanowiska cennych roślin, w tym drzew;

² Drawieński Park Narodowy zajmuje powierzchnię ok. 115 km² (11 535 ha), a jego otulina nieco ponad 350 km² (35 267 ha).

Lp.	Nazwa miejsca/obiektu	Krótki opis
4	Jezioro Czarne	Niewielkie jezioro o nierozpoznanej do końca genezie – przyjmuje się je jako jezioro wytopiskowe lub morenowe, lecz wykazuje również cechy zbiornika impaktowego (powstałego w wyniku uderzenia np. meteorytu);
5	Ponor	Jeden z nielicznych na Niżu Europejskim ponorów – miejsc wpływania wód powierzchniowych pod ziemię, znanych głównie z obszarów krasowych;
6	Głazy narzutowe	Liczne głazy narzutowe, w tym tzw. głazy wskaźnikowe (o wiadomym miejscu pochodzenia). Na terenie DPN występują również jedne z największych eratyków w województwie, m.in. Wydrzy Głaz czy Diabelski Kamień w Grabowym Jarze;
7	Rzeźba terenu – formy polodowcowe	Na terenie DPN powszechnie występują formy powierzchni ziemi, ukształtowane podczas ostatniego zlodowacenia i dobrze zachowane do dziś. Zobaczyć tu można m.in. dobrze rozbudowane równiny sandrowe, wzgórza moreny dennej, jak również okazałe wały ozowe, drumliny i pagóry kemowe;

Źródło: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji turystycznej przeprowadzonej przez autora.

Istotnym elementem przestrzeni turystycznej Drawieńskiego Parku Narodowego, znacznie wzmacniające jego atrakcyjność, jest bogate dziedzictwo kulturowe regionu Puszczy Drawskiej. Składają się na nie m.in. dawne, dobrze zachowane układy osadnicze, zabudowania wsi i osad leśnych, historyczne trakty i brukowane drogi oraz tradycyjne zajęcia dawnych mieszkańców regionu. Szczegółowa inwentaryzacja zasobów kulturowych Drawieńskiego Parku Narodowego oraz jego otuliny, przeprowadzona przez autora latem 2014 roku, wskazała na szczególne ich bogactwo i różnicowanie (tab. 2). Unikatowe połączenie działalności człowieka na tych terenach z otaczającym go krajobrazem naturalnym uwidaczniało się na tych terenach rozwojem oryginalnej gospodarki opartej na symbiozie człowieka z otaczającym go lasem i rzeką. Pozostałości dawnych młynów, hut szkła, elektrowni wodnych oraz bindug (miejsc przygotowywania drewna do spławu) czy osad leśnych, nadal determinują charakter krajobrazu kulturowego DPN. Teren parku przecinają również historyczne szlaki i trakty handlowe, m.in. średniowieczny Szlak Solny, wiodący z Kołobrzegu w kierunku Wielkopolski, Droga Marchijska – szlak łączący Nową Marchię z państwem krzyżackim oraz Droga Polska (zwana często Drogą Stargardzką) pomiędzy Pomorzem a Wielkopolską.

Tereny dzisiejszego DPN oraz jego sąsiedztwo od wieków stanowiły obszar graniczny i były przedmiotem rywalizacji państw ościennych, zakonów (templariuszy, joannitów, cystersów) oraz rycerstwa i rodów szlacheckich. Granica przebiegała wzdłuż nurtu Drawy i do dziś zaznacza się ona wyraźnie jako granica administracyjna województw – zachodniopomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. Od wczesnego średniowiecza swoje wpływy zaznaczali tu m.in. Gryfici – książęta władający Księstwem Pomorskim, Askańczycy – margrabiowie brandenburskiej Nowej Marchii, ale również książęta wielkopolscy, polscy królowie a także Krzyżacy [za: Brzustowicz 2010, s. 75-76]. Warto podkreślić, że współczesny zwarty obszar leśny Puszczy Drawskiej jeszcze w połowie XIX wieku stanowił intensywnie użytkowaną mozaikę łąk, pól uprawnych oraz pastwisk. Już od okresu neolitu osadnictwo wkraczało tu na tereny dawnych lasów, a nowi mieszkańcy prowadzili różnorodną gospodarkę opartą na naturalnych zasobach. Z czasem wykształciły się charakterystyczne dla naddrawiańskich terenów rodzaje działalności, których wyraźne ślady można zauważyć do dziś. Były to przede wszystkim: eksploatacje dóbr natury (zbieractwo, bartnictwo, pszczelarstwo, myślistwo i rybactwo), szklarstwo i hutnictwo leśne, smolarstwo, a także hodowla bydła i owiec, uprawy, ogrodnictwo i sadownictwo, gospodarka łąkarska i gospodarka leśna [m.in. Wnuk-Gławdel 2011, s. 9-16; Bacieczko i in. 2013, s. 41-43, 55-56].

Charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego terenów Puszczy Drawskiej są wyraźnie widoczne w przestrzeni założenia osadnicze i architektura wiejska. Jako obszar

nadgraniczny, będący przez wieki terenem wpływów różnych narodowości, kultur i tradycji, nigdy jednak nie stanowił wyróżniającego się regionu kulturowego, który sprzyjałby podtrzymaniu tradycji [za: Cykaiewicz-Tymbarska i in. 2013, s. 6-7]. Dość marginalne położenie tych terenów w stosunku do pozostałych części województwa oraz słaba dostępność komunikacyjna sprawiły jednak, że zachowała się znaczna część układu i zabudowy wiejskiej, głównie w otulinie DPN. Barnimie, Zatom, Dominikowo, Głusko, Jaglice, Radęcin czy Ostrowite to tylko kilka przykładów XIX-wiecznych założeń urbanistycznych, nie spotykanych już w takim zakresie w innych regionach kraju [m.in.: Wnuk-Gławdel E. 2011, s. 7-9; Raszka B. i in. 2016, s. 319-330].

Charakteryzując krajobraz kulturowy Drawieńskiego Parku wodną i leśną, prowadzoną a tych terenach przez ponad 150 lat. Wśród nich należy wymienić m.in. kanały Sicieński i Głuchy, elektrownię wodną „Kamienna” wraz z wyposażeniem turbin Francisa i generatorów AEG, bindugi na Drawie świadczące o intensywnym spławianiu drewna, węgornię oraz pozostałości młynów wodnych, gorzelnii, tartaków i hut szkła (tab. 2).

Tab. 2. Zestawienie najważniejszych walorów antropogenicznych Drawieńskiego Parku Narodowego i jego otuliny, stanowiących elementy lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego regionu

Lp.	Nazwa miejsca/obiektu	Krótki opis
1	Drawno	Zachowany dawny układ miasta wraz ze Wzgórzem Zamkowym, będącym siedzibą dawnych właścicieli okolicznych terenów – ród von Wedłów;
2	Barnimie, Dominikowo	Kamienne kościoły gotyckie z XIII i XIV w., z częściowo zachowanymi elementami dawnego wyposażenia (ołtarz w kościele – Barnimie);
3	Dawne układy osadnicze/nieistniejące osady	Na terenie Puszczy Drawskiej, w tym również samego Drawieńskiego Parku Narodowego znaleźć można ślady dawnej intensywnej gospodarki człowieka. Osadnictwo zakładane głównie na potrzeby leśnych zakładów przemysłowych – hut szkła, tartaków, elektrowni czy węgorńi spotkamy m.in. w okolicach Głuska czy Zatomia. Do najbardziej znanych miejsc należą pozostałości nieistniejących osad – Podszkle, Springe (Dąbrowa) i Moczele;
4	Zabytki techniki i urządzenia hydrotechniczne	W całości lub we fragmentach zachowane urządzenia hydrotechniczne – dawne elektrownie, m.in. czynna elektrownia „Kamienna” z zachowanymi oryginalnymi turbinami i generatorami AEG z początku XX w.; dodatkowo pozostałości młynów wodnych (m.in. w Głusku, Drawniku, Międzyborze), gorzelnii, papierni, tartaków itp.
5	Kanały melioracyjne	Zabytkowe kanały w tym najcenniejsze XIX-wieczne Kanał Sicieński, Kanał Suchy i Kanał Głuchy; dodatkowo liczne jazy i mosty w ciągu sieci melioracyjnych;
6	Bindugi	Pozostałości miejsc przygotowawczych do spławiania Drawą drewna. Spośród niemal 30 bindug funkcjonujących wzdłuż Drawy na uwagę zasługuje kilkanaście zachowanych takich miejsc z wyraźnym stoczyskiem oraz miejscem wodowania drewna;
7	Budowle fortyfikacyjne Wału Pomorskiego	Licznie reprezentowane obiekty techniki wojskowej i obronnej z czasów II wojny światowej. Ciągą się wzdłuż rzeki Drawy od Osieczna do Głuska oraz w okolicach Jeziora Ostrowieckiego, jak również wzdłuż Płocicznej w kierunku Tuczna;

Źródło: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji turystycznej przeprowadzonej przez autora.

Analiza i wykorzystanie kulturowego potencjału turystycznego Drawieńskiego Parku Narodowego w kontekście zrównoważonego rozwoju

Jak wynika z przedstawionej powyżej szczegółowej inwentaryzacji zasobów badanego obszaru, wyróżnia go duże zróżnicowanie tak przyrodnicze, jak i kulturowe. Ma to swoje przełożenie na potencjał turystyczny regionu, którego strukturę determinują właśnie powiązania i wzajemna komplementarność tych dwóch czynników. Jak zauważyła S. Kulczyk [2016, s. 204] walory kulturowe jednak pozostają silniej związane z człowiekiem i jego

działalnością, a zatem są łatwiejsze do zagospodarowania i udostępniania. Powstają więc możliwości wzajemnych relacji i „wspomagania” przez nie tych elementów, które wydają się być trudniejsze do zrozumienia i wyeksponowania jako walorów turystycznych.

Pomimo wielu działań zmierzających do harmonijnego i zrównoważonego rozwoju przestrzeni turystycznych, współczesną turystykę cechuje bardzo silnie zaznaczona konsumpcja i słabo kontrolowana eksploatacja zasobów [Myga-Piątek 2010, s. 104]. Jak zauważył to Sztumski [2006, s. 50-51] coraz częściej obserwujemy rozwój tzw. „turboświata”, który charakteryzuje się nieprzewidywalnością i szybkozmiennością. W tak pojmowanym świecie również zasoby kulturowo-przyrodnicze stały się przedmiotem handlu i elementem intensywnej kolonizacji turystycznej. Z drugiej strony zmienia się sposób postrzegania atrakcyjności przestrzeni turystycznej eksponując potrzeby indywidualizacji, aktywnego wypoczynku, doświadczania krajobrazu oraz edukacji. Istnieje zatem potrzeba rozwoju przestrzeni eksploracji turystycznej, w klasycznym rozumieniu profesora Liszewskiego [za: Włodarczyk 2011, s. 17-18], gdzie dominującą rolę odgrywa nienaruszone lub słabo przekształcone środowisko naturalne i równowaga pomiędzy nim a działalnością społeczno-gospodarczą człowieka. W szczególnej mierze dotyczy to obszarów o cennych walorach przyrodniczych, w tym obszarów prawnie chronionych.

Przestrzeń turystyczna Drawieńskiego Parku Narodowego i jego najbliższych okolic od wielu lat zdeterminowana jest w najwyższym stopniu turystyką kwalifikowaną, zwłaszcza kajakową. Drawa należy do najbardziej popularnych rzek spływowych w Polsce. Każdego roku wypływa na nią ok. 30-50 tys. miłośników tej formy aktywności³. Na terenie DPN dla turystyki wodnej (kajaki, pontony, kanoe) udostępnione są doliny Drawy oraz Korytnicy w okresie od 1 stycznia do 15 marca oraz od 1 lipca do 31 grudnia. Korzystanie z rzek na terenie parku podlega więc pewnym ograniczeniom, jest odpłatne i limitowane do 700 osób na dzień. Niemniej jednak w szczycie sezonu (lipiec-sierpień), limity te są wykorzystane maksymalnie a sprzedaż biletów odbywa się na kilka dni lub nawet tygodni wcześniej. Tak intensywnej eksploatacji rzeki sprzyjają nie tylko malownicze okolice i pięknie założona sama dolina, meandrująca głębokimi wąwozami pomiędzy morenowymi wzgórzami Puszczy Drawskiej, ale również doskonale przygotowana infrastruktura z miejscami biwakowania, postoju oraz odbioru kajaków. Pomimo podejmowanych działań na rzecz ograniczenia ruchu turystycznego na Drawie, z roku na rok obserwuje się wzrost jego natężenia co nie pozostaje obojętne na liczne delikatne i podlegające ochronie ekosystemy funkcjonujące na terenie parku. Istnieje potrzeba permanentnego monitoringu i systematycznego określania wskaźników chłonności turystycznej DPN. Tego typu badania są obecnie w trakcie realizacji, ale już pierwsze obserwacje pozwalają wnioskować, że wskaźniki te coraz częściej są znacząco przekraczane. Rozwój turystyki masowej doprowadził tu zatem do zjawiska *overtourismu*, w wyniku którego dochodzi do widocznych zmian w środowisku naturalnym Puszczy Drawskiej (nie tylko w granicach parku czy jego otuliny) i rozwoju określonych tym zjawiskiem zagrożeń. Podobne problemy znane już są powszechnie w kraju i dotyczą górskich parków narodowych, zwłaszcza Tatrzańskiego PN, Pienińskiego i Karkonoskiego PN [Raszka 2018, s. 139-141].

Wśród działań mogących potencjalnie zmienić ten trend i znacząco zdywersyfikować ruch turystyczny na terenie parku, jest wykorzystanie walorów kulturowych i interesującej przeszłości tych terenów jako bazy do budowy nowej narracji i oferty turystycznej. Na nowo zdefiniowana przestrzeń turystyczna parku nie powinna jednak w żaden sposób pomijać znaczenie walorów przyrodniczych (w tym głównie walorów przyrody nieożywionej) i krajobrazowych regionu. Jak słusznie wskazał Mikos von Rohrscheidt [2016a, s. 205] potrzeba turystyki kulturowo-przyrodniczej prowadzonej z poszanowaniem zasad turystyki zrównoważonej może przyczynić się do zmiany postaw mieszkańców okolicznych

³ Dane szacunkowe na podstawie sprzedanych biletów w Drawieńskim Parku Narodowym oraz udzielonych noclegów w ośrodkach położonych wzdłuż Drawy (średnia za okres lat 2016-2018).

miejsowości i zaangażowania ich w budowanie odpowiednio przygotowanych ofert czy nawet produktów turystycznych. W tym też celu, na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego oraz jego otuliny i najbliższych okolic, od kilku lat prowadzone są ukierunkowane działania zmierzające do odciążenia rzeki, jako głównej destynacji turystycznej DPN i dywersyfikacji kierunków ruchu. Działania edukacyjne podejmowane m.in. przez dyrekcję DPN oraz miejscowych regionalistów, nauczycieli i działaczy społecznych powoli przekładają się na zmianę myślenia wśród samych mieszkańców regionu i wzmacniają ich poczucie tożsamości lokalnej. Zmianie ulegają również oferty skierowane do przyjezdnych, w których coraz częściej wykorzystywane są współczesne narzędzia interpretacji i nowe formy narracyjne. Pojawiły się także inicjatywy, które wykorzystując całościowo potencjał regionu, jego walory (zarówno przyrodnicze jak i kulturowo-historyczne) kształtują całkowicie od nowa przestrzeń turystyczną parku. Istotnym mankamentem przedsięwzięcia jest jednak ciągle niewystarczające, żeby nie powiedzieć słabe, zaangażowanie lokalnej społeczności i małych przedsiębiorców, w konsekwentną realizację zamierzonego celu. Problem ten wynika w dużej mierze z braku rzetelnej wiedzy na temat negatywnych skutków masowej turystyki wodnej na terenach przyrodniczo cennych. Brakuje poczucia wspólnego interesu w kreowaniu nowej rzeczywistości bazującej na wspólnych relacjach elementów kulturowych i przyrodniczych.

Czy wprowadzenie nowych ofert turystycznych, wykorzystujących elementy krajobrazu kulturowego regionu i budujących atrakcyjność cennego obszaru przyrodniczego na relacjach pomiędzy środowiskiem a działalnością człowieka, przynosi wymierne efekty i realizuje zamierzone cele? Okazuje się, że częściowo tak. Proces ten zachodzi niezwykle powoli i trudno się spodziewać zasadniczych zmian w postrzeganiu przestrzeni turystycznej Puszczy Drawskiej w tak krótkim czasie. Pojawiają się jednak pewne zwiastuny innego podejścia do turystyki na terenie DPN, które uwzględniają zrównoważony rozwój w kształtowaniu wizerunku miejsca i odpowiedzialność za ograniczenie eksploatacji zasobów naturalnych i społecznych (tab. 3).

Tab. 3. Zestawienie odpowiedzi respondentów (próba 300 osób – 150 osób przyjezdnych i 150 osób będących mieszkańcami okolicznych miejscowości) w ankietach dotyczących użytkowania przestrzeni turystycznej DPN i wykorzystania nowych ofert turystyki kulturowo-przyrodniczej parku

Lp.	Pytanie	turyści – przyjezdni		turyści – lokalni mieszkańcy	
1	Które z podanych elementów determinują rozwój turystyki na obszarze DPN i jego otuliny? (ankieta z czerwca 2014 r.)	walory przyrodnicze. 71%	walory przyrodnicze 75%	walory przyrodnicze 75%	
		walory kulturowe 9%	walory kulturowe 5%	walory kulturowe 5%	
		infrastruktura 20%	infrastruktura 20%	infrastruktura 20%	
2	Które z podanych elementów determinują rozwój turystyki na obszarze DPN i jego otuliny? (ankieta z czerwca 2018 r.)	walory przyrodnicze. 60%	Walory przyrodnicze 65%	Walory przyrodnicze 65%	
		walory kulturowe 15%	walory kulturowe 14%	walory kulturowe 14%	
		infrastruktura 25%	infrastruktura 21%	infrastruktura 21%	
3	Czy turystyka wodna (kajakowa) wpływa negatywnie na ekosystemy DPN?	TAK 44%	TAK 22%	TAK 22%	
		NIE 56%	NIE 78%	NIE 78%	
4	Czy korzystasz z przygotowanych przez DPN alternatywnych ofert wizyty w parku (zwiedzanie z przewodnikiem, ścieżki dydaktyczne, obiekty kulturowe, wydarzenia – jarmarki, festiwale itp.)?	TAK 27%	TAK 38%	TAK 38%	
		NIE 73%	NIE 62%	NIE 62%	
5	Czy zrównoważona turystyka kulturowa może stanowić alternatywę dla masowej turystyki wodnej w DPN ⁴ ?	TAK 34%	TAK 44%	TAK 44%	
		NIE 26%	NIE 32%	NIE 32%	
		nie wiem 40%	nie wiem 24%	nie wiem 24%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

⁴ Respondenci zostali poinformowani odnośnie definicji turystyki zrównoważonej czy też turystyki kulturowej

Szczegółowa analiza poparta została badaniami ankietowymi, które przeprowadzone zostały wśród uczestników ruchu turystycznego na badanym obszarze. Ich zadaniem było m.in. określenie percepcji atrakcyjności przestrzeni i stopnia jej przekształcenia na skutek turystyki masowej. Badania przeprowadzono w czerwcu 2018 roku podczas wielokrotnych wizyt na terenie parku. Jedno z pytań, dotyczące walorów jako determinantów rozwoju turystyki w parku, zostało zdane już po raz drugi (wcześniej takie samo pytanie zadano cztery lata temu, również podczas prac badawczych w terenie) celem określenia zmian, jakie zaszły po wprowadzeniu nowych ofert i kierunków rozprzestrzeniania się ruchu turystycznego w DPN. Zestawienie odpowiedzi respondentów przedstawiono poniżej w tabeli.

Nieznaczny, choć widoczny, wzrost znaczenia walorów kulturowych w kształtowaniu przestrzeni turystycznej Drawieńskiego Parku Narodowego potwierdza celowość działań w celu dywersyfikacji ruchu turystycznego. W pewnym stopniu wpływa to na odciążenie samej Drawy (a pośrednio również Korytnicy), a tym samym przyczynia się do stopniowej ochrony cennego ekosystemu. Ciągle jednak ponad połowa respondentów uważa, że turystyka wodna, pomimo zjawiska *overtourismu*, nie wpływa negatywnie na otoczenie. Jednocześnie całkiem spora grupa widzi szanse w zrównoważonej turystyce kulturowej na zachowanie równowagi w przestrzeni turystycznej regionu i stworzenie alternatywy dla masowej turystyki kajakowej.

Koncepcje i kierunki rozwoju turystycznej przestrzeni przyrodniczo-kulturowej DPN

Przedstawione powyżej badania wskazują na zmiany, jakie nastąpiły w ciągu ostatnich czterech lat, na terenie DPN, zwłaszcza w kontekście postrzegania i znaczenia przestrzeni turystycznej tego obszaru. Wydaje się, że zmiany te wywołane zostały zwiększeniem aktywności działań dyrekcji Parku zmierzających do dywersyfikacji ruchu turystycznego na obszarze chronionym i znaczące odciążenie Drawy. Od kilku lat bowiem podejmowane są próby stworzenia jednego markowego produktu turystycznego regionu Puszczy Drawskiej, nawiązującego do lokalnych tradycji i wykorzystującego jego bogate dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe. Z jednej strony produkt taki zapewniłby wyższy stopień zaspokojenia potrzeb turystów i poszerzył atrakcyjność terenów nad Drawą, z drugiej natomiast ożywiłby gospodarkę i znacząco przeciwdziałał silnie zaznaczonej tu sezonowości. Działania edukacyjne i sposoby jego wdrażania wymagają jednak w takiej sytuacji wyjścia poza sztandarowe formy aktywności i wskazania nowych możliwości rozwoju turystyki w regionie. Dotychczasowe metody interpretacji, jak również mało wyszukane sposoby prezentacji i promocji obszarów chronionych stały się we współczesnej turystyce anachronizmem i wyczerpały swoją formułę. Nowe wyzwania i oczekiwania odbiorcy kierują się raczej ku integracji krajobrazu, innowacyjnemu poziomowi organizacji przyrody, jak również oryginalnemu połączeniu wiedzy tradycyjnej ze współczesną wiedzą naukową. Wiąże się to często z wydłużeniem czasu, jaki turysta jest w stanie poświęcić na dany wyjazd, co wynika bezpośrednio z poszukiwania jakości, a nie ilości oraz oczekiwania doświadczeń autentycznych, niepowtarzalnych przeżyć, połączonych z obserwacją lub nawet uczestnictwem w wydarzeniu. Nowe spojrzenie na produkty turystyki kulturowo-przyrodniczej obszarów chronionych doskonale wpisuje się zatem w ideę turystyki powolnej (*slow tourism*), opisywaną powszechnie w kontekście wiejskiej przestrzeni turystycznej i zasady zrównoważonego rozwoju [m.in. Bieger, Laeser 2005, s. 20; Ngamsomsuke i in. 2011, s. 517; Niezgoda, Markiewicz 2014, s. 82-83; Głębiński, Duda, 2017, s. 18-19].

Zakrojone na szeroką skalę kreatywne działania edukacyjne prowadzone od kilku lat m.in. przez dyrekcję Drawieńskiego Parku Narodowego oraz w kooperacji z lokalnymi organizacjami zaangażowanymi w rozwój turystyki, samorządami i ośrodkami naukowymi

(m.in. Uniwersytetem Szczecińskim) przyczyniają się do konsekwentnych, choć jeszcze bardzo powolnych zmian postrzegania lokalnej przestrzeni turystycznej. Jednocześnie zostały wskazane kluczowe elementy cząstkowe składające się na podstawę opisywanych działań. Należą do nich:

- a) wyodrębnienie rdzenia i konsekwentne jego rozwijanie w celu wykreowania markowego produktu turystyki kulturowo-przyrodniczej – w przypadku Puszczy Drawskiej oraz położonego na jej obszarze Drawieńskiego Parku Narodowego jest nim dziedzictwo krajobrazu i jego kształtowanie poprzez wielowiekową gospodarkę leśną człowieka;
- b) autentyczność doznań podczas eksploracji terenów DPN i jego otuliny nie tylko przez turystów grupowych (np. podczas zajęć edukacyjnych wycieczek szkolnych i tzw. zielonych szkół), ale również turystów indywidualnych korzystających ze znakowanych szlaków na terenie parku;
- c) kreowanie przestrzeni edukacyjnej na analizowanym terenie poprzez rozbudowę punktów informacji turystycznej i edukacji regionalnej DPN, wiat edukacyjnych z infrastrukturą dydaktyczną, tablic informacyjnych oraz przystosowanie miejsc i obiektów do użytku turystyki edukacyjnej;

Szczególnie ważnym czynnikiem wydaje się być identyfikacja i rozwój rdzenia nowego produktu oraz kreowanie oferty skierowanej do odwiedzających tereny parku turystów. Jako, że trudno jest prezentować systemy przyrodnicze na terenach DPN z pominięciem wzajemnych interakcji z historyczną i współczesną gospodarką człowieka, kształtowanie przestrzeni ukierunkowane jest na procesy, a nie obiekty, co stanowi całkowicie nową i unikatową formułę w pojmowaniu ruchu turystycznego. Przy okazji, w proces promocji i kreatywnego tworzenia produktów włączane są lokalne społeczności, które w ten sposób budują swoją identyfikację z miejscem i wzmacniają poczucie lokalnej tożsamości.

W ramach planowej restrukturyzacji przestrzeni turystycznej Drawieńskiego Parku Narodowego podjęto się realizacji kilku interesujących inicjatyw, na bazie których budowany jest obecnie rdzeń nowego produktu turystycznego regionu. Działania te podejmowane są z zachowaniem równowagi pomiędzy środowiskiem naturalnym a aktywnością lokalnych mieszkańców i wpisują się w strategię zrównoważonego rozwoju tego cennego pod względem przyrodniczym miejsca. Zdaniem Mikosa von Rohrscheidta [2016b, s. 24] park narodowy jest jednym z samodzielnych celów wypraw turystyki kulturowo-przyrodniczej, gdzie turystyczne doświadczenie bazujące właśnie na zasobach naturalnych stoją w centrum ich programów edukacyjnych. DPN stanowi przykład bardzo silnych związków i przenikania się zarówno cennych walorów przyrodniczych, jak i wielowiekowej działalności człowieka, często zestawiając je niemal na tym samym poziomie znaczeniowym. Tak opracowany na użytek turystyki znaczeniowej model zaczyna funkcjonować w przestrzeni parku i jego najbliższych okolic, z roku na rok ciesząc się coraz większą popularnością i zainteresowaniem turystów.

1. Ekomuzeum Rzeki Drawy – idea, która realizowana jest od 2010 roku nie tylko przez DPN, ale również szkoły i ośrodki edukacyjne położone na terenie całej Puszczy Drawskiej (m.in. z Czaplina, Złocienca czy Drawska Pomorskiego). Ekomuzeum, to zgodnie z definicją, zespół rozproszonych elementów, które w terenie ukazują wartości przyrodnicze i kulturowe regionu, jak również dorobek jego mieszkańców i relacje pomiędzy nimi a otaczającym ich środowiskiem naturalnym [za: Wnuk-Gławdel 2010, s. 151-152]. Na Ekomuzeum składa się wiele elementów, jak centra informacyjne i edukacyjne, warsztaty i pokazy dawnych zawodów w terenie, sieć szlaków i obiektów związanych z formowaniem krajobrazu przez działalność lokalnych mieszkańców oraz imprezy edukacyjno-kulturowe (np. Święto Jabłka);

2. Trasy geoturystyczne prezentujące nie tylko bogate dziedzictwo krajobrazu i przyrody nieożywionej (rzeźba terenu, głązy narzutowe, dolina rzeki meandrującej), ale także jej wykorzystanie przez człowieka [Bąkowska i in. 2013, s. 50-55, 79-81]. Przedmiotem zainteresowania stały się więc brukowane drogi (budowane tutaj już w XVIII i XIX w.), kamienne nagrobki, kierunkowskazy oraz kamienie milowe, jak również elementy architektury sakralnej (kamienne kościoły w Barnimiu czy Dominikowie) i gospodarczej (stodoły, murki zagrodowe, podmurówki itp.). W przestrzeni DPN istnieją już znakowane szlaki geoturystyczne, ścieżki dydaktyczne oraz punkt geoedukacji z terenową mapą pochodzenia głązów wskaźnikowych;
3. Szlak Zabytków Techniki Puszczy Drawskiej zawierający zachowane (w całości lub częściowo) obiekty industrialne związane z gospodarką człowieka – elektrownie wodne (m.in. Elektrownia Kamienna w Głusku), wodociągi, kanały melioracyjne (w tym XIX-wieczny Kanał Sicieński będący przykładem wielkiego kunsztu inżynierskiego mieszkańców tych terenów), młyny, huty szkła, mosty i baseny portowe (m.in. porty rzeczne na Drawie przy dawnych hutach szkła w Podszklu), tartaki, serownie oraz bindugi (miejsca przygotowania drewna do spławiania Drawą);
4. Trasa „Śladami dawnych mieszkańców Puszczy Drawskiej” – obejmuje m.in. dawne osady leśne (nieistniejące obecnie) wraz z towarzyszącymi im dawnymi nasadzeniami, sadami i ogrodami, cmentarze, regionalne i lokalne cechy architektury i zabudowy wiejskiej oraz tradycje dawnych, często zapomnianych już zawodów nad Drawą (m.in. sieciarstwo czy retmaństwo);
5. Działania edukacyjne – kurs przewodników turystycznych po terenie DPN i jego okolic. Kurs został zainicjowany i przeprowadzony na zlecenie dyrekcji DPN i obejmował pracowników dydaktycznych parku, lokalnych działaczy turystycznych oraz nauczycieli. Przygotowani do pracy w terenie i certyfikowani (na podstawie egzaminu kończącego kurs przed komisją składającą się m.in. z doświadczonych przewodników turystycznych oraz wykładowców akademickich) przewodnicy rozpoczęli działania na rzecz promocji terenów DPN, proponując interesujące pod kątem turystyki kulturowej trasy wycieczkowe. Są one doskonałą alternatywą dla innych form turystyki, istniejących już od lat na analizowanym obszarze.

Podsumowanie i wnioski

Na charakter przestrzeni turystycznej, zgodnie z ujęciem systemowym opisywanym szeroko m.in. przez Włodarczyka [2011, s. 15-28], Niemczyka [2012, s. 21], Zmyślonego [2009, s. 17-20], czy ostatnio Kociszewskiego [2016, s. 158-159], mają wpływ cztery główne elementy składowe – dziedzictwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, człowiek (jako podmiot przestrzeni i jej zarządzający) oraz infrastruktura. To właśnie określenie proporcji pomiędzy nimi pozwala na precyzyjne wskazanie charakteru przestrzeni i jej postrzeganie zarówno przez odwiedzających jak i mieszkańców. Miejsca cenne przyrodniczo, jak parki narodowe, rezerваты czy każde inne obszary prawnie chronione, tworzą specyficzną formę przestrzeni turystycznej, w dużym stopniu determinowaną formalnymi ograniczeniami rozwoju ruchu turystycznego [m.in. Dudek, Kowalczyk 2003, s. 119-122; Matuszewska 2003, s. 12-29; Mikos von Rohrscheidt 2016b, s. 6-46]. Obszar Drawieńskiego Parku Narodowego oraz szeroko pojmowany teren Puszczy Drawskiej należy do najcenniejszych pod względem przyrodniczym terenów nie tylko Pomorza Zachodniego, ale również całej Polski północnej. Jego dość marginalne położenie, z dala od głównych ośrodków miejskich oraz najważniejszych kanałów komunikacyjnych sprawia, że jest jednak często pomijany przez odwiedzających region turystów. Charakterystyka przestrzeni turystycznego DPN,

na potrzeby niniejszego opracowania została zrealizowana poprzez podstawowe kroki badawcze opierające się na źródłach zastanych, umożliwiających jej identyfikację z punktu widzenia użytkowników – uczestników ruchu turystycznego oraz podmiotów kształtujących i zarządzających przestrzenią.

Walory naturalne tego niezwykle cennego obszaru chronionego coraz częściej zaczynają być silnie eksploatowane przez masową turystykę wodną (kajakową), jaka rozwinęła się w ostatnich latach na Drawie. Potrzeba znalezienia alternatywny dla szybko rozwijającej się tej formy turystyki kwalifikowanej, stanowi obecnie priorytetowy cel działań i planowania rozwoju przestrzeni turystycznej parku. Wydaje się, że w realizacji tego celu najlepszym rozwiązaniem jest wykorzystanie bogatych zasobów kulturowych (patrz: tab. 2), do tej pory pozostających zupełnie na marginesie zainteresowania turystycznego. Przywołane wyniki badań miały na celu m.in. odpowiedź na pytanie robocze – czy przestrzeń turystyczna DPN to rzeczywiście tylko walory przyrodnicze? Badania społeczne, przeprowadzone przez autorkę wśród użytkowników przestrzeni wykazały również bardzo słabą znajomość (lub wręcz jej całkowity brak) pozaprzyrodniczych zasobów regionu i jego kulturowego potencjału. Jak zauważył Mikos von Rohrscheidt [2016a, s. 207] potrzeba jest większego zaangażowania podmiotów zarządzających obszarami przyrodniczo cennymi, jak również włączenia w działania promocyjne lokalnych mieszkańców oraz wszystkich zainteresowanych rozwojem turystyki w regionie. Przy dobrze przemyślanej i prawidłowo ukierunkowanej promocji, obszary prawnie chronione mogą stać się elementami szlaków kulturowo-przyrodniczych, przyczyniając się tym samym do odciążenia miejsc naturalnych zagrożonych dewastacją w wyniku turystyki masowej. W niniejszym artykule przedstawiono propozycje zmian i konkretne przykłady podjętych już do tej pory działań. Oczywiście, szereg podjętych tu kwestii wymaga kontynuacji badań i dalszych dyskusji. Ważna jest przy tym m.in. analiza współczynników chłonności turystycznej obszaru DPN, których szczegółowa ocena pozwoli na określenie zakresu i charakteru ingerencji w delikatny ekosystem przyrody parku narodowego. Turystyka kulturowa, jakkolwiek posiadająca na tym obszarze ogromny potencjał, musi uwzględniać zasady zrównoważonego rozwoju i być realizowana z poszanowaniem równowagi pomiędzy środowiskiem naturalnym a krajobrazem kulturowym miejsca. Powtórzenie badań ankietowych w 2018 r. wyraźnie pokazało, że podjęte działania w kierunku dywersyfikacji ruchu turystycznego na terenie chronionym oraz wykorzystania bogatych walorów antropogenicznych i kulturowych w kreowanie nowych ofert turystycznych regionu, przyczyniły się do powolnej, ale konsekwentnie realizowanej zmiany postrzegania przestrzeni turystycznej regionu (patrz: tab. 3). Coraz więcej osób zaczyna korzystać z oferty alternatywnych form zwiedzania DPN oraz bierze udział w organizowanych przez park wydarzeniach kulturowych. Skutkiem tych zmian jest z jednej strony wydłużenie sezonu turystycznego i wykorzystanie niedostrzeganych do tej pory zasobów opisywanego regionu, z drugiej natomiast odciążenie silnie eksploatowanej turystycznie doliny Drawy. Jak pokazują wyniki badań ankietowych ponad 1/3 przyjezdnych turystów (34%) i niemal połowa mieszkańców tych terenów (44%) zauważa już problem lokalnego *overtourismu* i wskazuje na zrównoważoną turystykę kulturową, jako alternatywę dla masowej turystyki wodnej w DPN (tab. 3).

W tym kontekście, w kolejnym etapie badań, przeprowadzona zostanie również analiza zmienności funkcjonalnej gmin z terenów Puszczy Drawskiej pod kątem ich użytkowania i roli, jaką pełni w nich turystyka (w tym turystyka przyrodnicza i kulturowa). Zastosowane rozwiązania oraz ich wpływ tak na środowisko, jak i na ruch turystyczny należy ostatecznie zestawić z działaniami na rzecz ochrony tych obszarów przyrodniczo cennych, również tych powiązanych z organizacją turystyki. Przedstawione studium przypadku DPN może stać się załącznikiem interesującej dyskusji środowisk naukowych oraz edukacyjnych, zaangażowanych w ochronę przyrody i krajobrazu, skierowanej w stronę zmian postrzegania obszarów chronionych jako unikatowych przestrzeni turystycznych.

Bibliografia

- Bacieczko W., Cykalewicz M., Dobrowolska A., Ochmian I., Igielska P., Borcz A., Cykalewicz-Tymbarska A., 2013, *Ekomuzeum Rzeki Drawy. Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej*, Drawieński Park Narodowy, Drawno
- Bąkowska A., Gruszczyński T., Józwiak K., Porowska D., Rydelek P., Stępień M., Szostakiewicz-Hołownia M., 2013, *Ekomuzeum Rzeki Drawy. Geościeżka w dolinie Drawy*. Drawieński Park Narodowy, Drawno
- Bieger T., Laeser C., 2005, *Framework and Developments with Regard to Leisure Travel in Mature Central European Markets – Results and Implications Based on a Document Review*, *Tourism Review*, 60 (4), s. 19-25
- Brzustowicz G. J., 2010, *Historia terenów nad Drawą. Tematyczne ścieżki historyczne*, [w:] S. Januszewski (red.) „Ekomuzeum rzeki Drawy”, wyd. DPN, Drawno, s. 71-92
- Borówka R. K., 2002, *Środowisko geograficzne*, [w:] R. K. Borówka i in. (red.) „Przyroda Pomorza Zachodniego”, wyd. Oficyna InPlus, Szczecin, s. 6-105
- Cykalewicz-Tymbarska A., Cykalewicz M., Cykalewicz T., Witek W., 2013, *Ekomuzeum Rzeki Drawy. Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej*, Drawieński Park Narodowy, Drawno
- Duda T., 2010, *Atrakcyjność geoturystyczna doliny Drawy i jej najbliższych okolic*, [w:] S. Januszewski (red.) „Ekomuzeum rzeki Drawy”, wyd. DPN, Drawno, s. 93-106
- Dudek A., Kowalczyk A., 2003, *Turystyka na obszarach chronionych – szanse i zagrożenia*, „Prace i Studia Geograficzne”, t. 32, s. 117-140
- Gawroński K., 2010, *Environmental protection instruments in spatial planning and management and their role in cultural landscape development*, [w:] K. Gawroński, J. Hernik (red.) „Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne jako instrument kształtowania krajobrazów kulturowych”, wyd. Braga, Bydgoszcz-Kraków, s. 19-39
- Głąbiński Z., Duda T., 2017, *The local community perception of tourism development. The case study of Gryfino County – Western Pomerania, Poland*, *Bulletin of Geography, Socio-Economic Series*, nr 37 (2017), s. 7-21
- Hołubczat E., 2010, *Drawieński Park Narodowy 1990-2010*, [w:] S. Januszewski (red.) „Ekomuzeum rzeki Drawy”, wyd. DPN, Drawno, s. 13-20
- Janicka D., Zyska W., 2002, *Ochrona powierzchniowa przyrody*, [w:] R. K. Borówka i in. (red.) „Przyroda Pomorza Zachodniego”, wyd. Oficyna InPlus, Szczecin, s. 327-408
- Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations. A Guidebook, WTO, Madrid 2004
- Januszewski S., 2010, *Dziedzictwo kultury technicznej obszaru cywilizacyjnego Drawieńskiego Parku Narodowego. Od ewidencji ku interpretacji, ochronie i eksploatacji*, [w:] S. Januszewski (red.) „Ekomuzeum rzeki Drawy”, wyd. DPN, Drawno, s. 41-70
- Kociszewski P., 2016, *Razem czy osobno...? Dziedzictwo przyrodnicze a kulturowe w przestrzeni turystycznej Podlasia*, „Turystyka kulturowa” 1/2016, s. 157-177
- Kondracki J., 1998, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kulczyk S., 2016, *Potencjał turystyki kulturowo-przyrodniczej w Polsce; odpowiedź w Gnieźnieńskim Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej*, pytanie 65, „Turystyka Kulturowa”, nr 1/2016, s. 203-204
- Matuszewska D., 2003, *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski północno-zachodniej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A., 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, wyd. II, KulTour.pl, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016a, *Potencjał turystyki kulturowo-przyrodniczej w Polsce; odpowiedź w Gnieźnieńskim Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej*, pytanie 65, „Turystyka Kulturowa”, nr 1/2016, s. 204-209
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016b, *Przyroda w turystyce kulturowej. Programy, oferty, zagospodarowanie walorów i obszarów*, „Turystyka Kulturowa” nr 1/2016, s. 6-46
- Myczkowski Z., 2008, *Przesłanki do zarządzania krajobrazem kulturowym w obszarach prawnie chronionych – myśli różne*, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10*, Sosnowiec, s. 326-336
- Myga-Piątek U., 2010, *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, vol. 5, nr 1, s. 95-108

- Ngamsomsuke W., Hwang T., Huang C., 2011, *Sustainable Cultural Heritage Tourism Indicators*, International Conference on Social Science and Humanity IPEDR vol. 5, Singapore, s. 516-519
- Niemczyk A., 2012, *Zróżnicowanie zachowań konsumentów na rynku turystyki kulturowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
- Nieżgoda A., Markiewicz E., 2014, *Slow Tourism – idea, uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu, nr 46, s. 82-90
- Raszka B., Mikołajczyk M., Kalbarczyk E., Kalbarczyk R., Filipiak M., 2016, *Managing deteriorating landscapes. A proposal regarding the recreation of former landscape values. Case study of the village of Głusko, Western Pomerania, Poland*. [w:] L. Halada, Baca A., Bolitiziar M. (red.) "Landscape and Landscape Ecology", International Symposium on Landscape Ecology, Nitra, s. 319-330
- Raszka B., 2018, *Overtourism w turystyce kulturowej*, odpowiedź w Gnieźnieńskim Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej, pytanie 77, „Turystyka Kulturowa”, nr 2/2018, s. 139-144
- Spychała A., 2016, *Potencjał turystyki kulturowo-przyrodniczej w Polsce*; odpowiedź w Gnieźnieńskim Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej, pytanie 65, „Turystyka Kulturowa”, nr 1/2016, s. 210-212
- Sztumski W., 2006, *Turboświat i zasada odspieszania*, Problemy ekorozwoju – Problems of Sustainable Development, vol. 1, nr 1, s. 49-57
- Thomas L., Middleton J., 2003, *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*, IUCN, s. 79
- Włodarczyk B., 2011, *Przestrzeń turystyczna – kilka słów o istocie pojęcia*, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.) „Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany”, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 15-28
- Wnuk-Gławdel E., 2010, *Idea Ekomuzeum Rzeki Drawy*, [w:] S. Januszewski (red.) „Ekomuzeum rzeki Drawy”, wyd. DPN, Drawno, s. 151-154
- Wnuk-Gławdel E., 2011, *Śladami mieszkańców Puszczy Drawskiej*, DPN, Drawno
- Zmyślony P., 2009, *Istota funkcjonowania regionu turystycznego*, [w:] Ł. Nawrot, P. Zmyślony (red.) „Międzynarodowa konkurencyjność regionu turystycznego. Od programowania rozwoju do zarządzania strategicznego”, Wydawnictwo Proksenia, Kraków, s. 15-50

Sustainable cultural tourism in naturally valuable areas. A case study of the Drawa National Park

Key words: cultural-natural tourism, sustainable tourism, protected natural areas, Drawa National Park, Western Pomerania

Abstract:

The importance of the natural environment and its role as a factor responsible for shaping the cultural landscape and tourist space of the region have been discussed for many years and is widely described in both Polish and world literature on the subject. However, can we observe the opposite situation, when cultural tourism in a certain way shapes the natural and valuable area? Does properly managed cultural tourism activity can be used to protect and preserve the valuable natural resources of the place?

Natural protected areas (national or landscape parks, reserves, etc.) are increasingly faced with the problem of massive tourist activity. The phenomenon of *overtourism*, known and described so far mainly in urban space, begins to appear also in the regions considered as zones of silence and rest. For several years, the phenomenon has also been observed in the Drawa National Park, located on the border of the Zachodniopomorskie, Lubuskie and Wielkopolskie Voivodships. The reason is mainly due to the great popularity of canoe tourism, which determined almost the entire tourist activity and mobility in this area. The limits and fees for rafting around the park have not brought any significant changes and assumed results.

The area of the Drawa National Park (DNP) consists not only of the picturesque valleys of Drawa, Płociczna and Korytnica rivers as well as forest complexes surrounding them. It is also a unique combination of centuries-old human activity on this area, largely related to the old traditional professions of forest management. The preserved elements of this heritage, as well as the unique settlements in the country, constitute an excellent basis for creating cultural tourism products and routes. A sustainable offer of cultural tourism (including the creation of an eco-museum), as well as the creation of a thematic tourist route based on existing trails and preserved objects of local cultural heritage, begin to translate into the diversification of tourism activity and, thus, "relieving" the tourist space of the Drawa valley.